

klad „Er-eignis“ jako „úvlast“, případně „ú-vlast“ (tento způsob překladu myslím pochází od Jana Patočky) anebo překlad archaického německého psaní „Seyn“ podobně archaickým českým „byť“, který v šedesátých letech zavedl Jiří Němec (nemýlím-li se, bylo to v překladu Heideggerovy stati *Vom Wesen der Wahrheit*) – „byť“ asi nepůsobí tak elegantně jako „Seyn“, ale je to zřejmě nejlepší možnost, jak „Seyn“ převést do češtiny.

Michal Ajvaz

Centrum pro teoretická studia,
společné pracoviště Univerzity Karlovy a Akademie věd České republiky
michalajvaz@seznam.cz

Tomáš Koblížek: La conscience interne de la langue *Essai phénoménologique*

Paris, Éditions Labert-Lucas 2021. 148 s.

Tomáš Koblížek nedávno vydal francouzsky psanou knihu „Vnitřní vědomí jazyka“ s podtitulem „Fenomenologická esej“. ¹ Autor v knize čerpá z řady filosofických a lingvistických teorií 20. století, jeho záměrem je však podle všeho předložit vlastní, originální koncepci. Snaží se především teoreticky vytěžit postřeh, podle něhož jazyk není pouhým vyjádřením na něm nezávislé zkušenosti, nýbrž je sám zvláštním typem zkušenosti. Mluvicí subjekt si je podle Koblížka prereflexivně vědom toho, co pomocí řeči dělá či může udělat, sebe a druhých ve vztahu k dané situaci, a pertinence toho, co říká či může v dané situaci říci. Kniha podle mého názoru velmi dobře souzní s řadou zajímavých motivů ze současné filosofie řeči a zkoumá možnosti, jak je originálně rozvíjet. Koblížkův přístup k fenomenologické tradici ovšem vnímám jako problematický. V následujícím textu shrnu argumentaci tří hlavních kapitol knihy a poté okomentuji vybrané aspekty textu související s fenomenologií.

V první kapitole Koblížek předkládá tvrzení, podle něhož základním předpokladem veškeré fenomenologie je pojmát řeč jako vyjádření předlingvistického myšlení či zkušenosti mluvčího. Z tohoto hlediska by se vyjadřovací funkce řeči úspěšně

1 Kniha obsahuje také dvacetistránkovou předmluvu od Clauda Imberta.

realizovala do té míry, do jaké je řeč sama zakryta sdělovaným zkušenostním obsahem. Uvedená teze podle Koblížka nabývá u různých fenomenologů čtyř základních podob. Zatímco u Husserla je význam jazykového výrazu něco, co může být vyplněno zkušeností, u Merleau-Pontyho může být význam prostřednictvím zkušenosti také proměněn, a promlouvající řeč pak mění zaběhlé významy sedimentované řeči. Pole fenomenologie řeči je však podle Koblížka možno plnohodnotně vymezit pouze tak, že se kromě těchto dvou „původních“ fenomenologických koncepcí řeči budeme věnovat i jejich pozdějším kritikám. Derrida proti husserlovské představě namítá, že jazykový výraz není nikdy zcela vyplněn názorem přítomné věci, a že mezi jazykem a věcí tedy nikdy nepanuje úplná shoda. Eagleton zase poukazuje na to, že jazykový výraz zkušenost věci nikoli pouze vyjadřuje, nýbrž také proměňuje, a že jazykový význam se tedy projektuje do smyslu prožívané zkušenosti. Každá z těchto teorií podle Koblížka vykládá vztah mezi jazykem a zkušeností mírně odlišně, všechny ale jako nějaký typ vyjadřování.

Komplex fenomenologických teorií a jejich kritik Koblížek nazývá „fenomenologickým dispozitivem“. Koblížkovým cílem není ani rozvíjet, ani kritizovat tento dispozitiv, nýbrž jej převrátit (*renverser*). Zatímco představitelé fenomenologického dispozitivu podle něj chápou řeč jako něco, co mizí (*disparaître*) z vědomí mluvčího ve prospěch sdělovaného obsahu, v Koblížkově koncepci má být řeč chápána jako něco, co je mluvčím subjektem vždy samo prožíváno. Právě tomuto zakoušení řeči autor říká „vnitřní vědomí“ či „znalost“ jazyka.

Ve druhé kapitole Koblížek vypracovává bližší popis tohoto „vnitřního“, „subjektivního“, „bezprostředního“ vědomí jazyka. Zhruba dvě třetiny kapitoly věnuje shrnutí teorie řeči Husserlova žáka H. J. Pose. Inspiruje jej především Posovo rozlišení mezi „vědeckým vědomím“ jazyka, které je výsledkem pozorování lingvistů, a „původním“ vědomím, které „vzniká přímo ve vědomí mluvčího v průběhu toho, jak mluví“² – a jehož zkoumání se podle Pose věnuje právě fenomenologie řeči. Z „objektivního“ hlediska je jazyk arbitrární, v minulosti konstituovaný a složený z mnoha disparátních prvků, zatímco mluvčící subjekt jazyk prožívá jako vztažený k věcem, přítomný a sjednocený. Koblížek s Posem souhlasí v tom, že subjektivní vědomí jazyka není pouze nedokonalým typem poznání jazyka, které je nakonec nahrazeno vědomím vědeckým, nýbrž je svébytné a na vědecké poznání neredukovatelné. Dále přejímá tezi, podle níž je struktura subjektivní znalosti jazyka univerzální, tj. platná nikoli jen pro toho, kdo mluví, nýbrž i pro jeho či její partnery v dialogu. Dvě jiné Posovy teze naopak Koblížek odmítá. Původní vědomí jazyka podle Koblížka není vědomím znaků a systému jejich koherentních atributů, nýbrž vědomím aktu a „systému navzájem si protičecících kvalit“³ tzv. principů perti-

2 Koblížek, T., *La conscience interne de la langue. Essai phénoménologique*. Paris, Éditions Libert-Lucas 2021, s. 38.

3 Tamtéž, s. 137.

nence, na jejichž základě se řečový akt může v určitém kontextu realizovat. Koblížek také, na rozdíl od Pose, nepovažuje objektivní obraz jazyka za abstraktní negaci subjektivního obrazu, nýbrž za jiný konkrétní obraz jazyka. Zatímco mluvící subjekt si je vědom jazyka v souvislosti s tím, co je pro promluvu pertinentní, pozorovatelské vědomí jazyka nebere pertinenci vůbec v potaz.

V druhé části druhé kapitoly Koblížek Posovu teorii odstiňuje od laické lingvistiky, epilingvistiky A. Culioliho a psycholingvistických zkoumání tzv. efektu obeznámenosti s jazykem. Spíše než rekapitulovat tyto části bude ovšem přínosnější shrnout čtyři zásadní rysy „vnitřního vědomí jazyka“, které Koblížek na základě představených výkladů vymezuje.

1. Vnitřní vědomí jazyka není pouze „oslabenou formou“ pozorovatelského vědomí, nýbrž „autonomním“ vědomím, které v sobě obsahuje své vlastní podmínky a modalitty konstituce. 2. Kromě vědomí „jazykového média“ a toho, o čem se mluví či může mluvit, je vnitřní vědomí jazyka podle Koblížka bezprostředním vědomím toho, jak se pomocí jazyka můžeme podílet na určité situaci nebo co jazyk s danou situací dělá či může udělat. Koblížek nicméně (na rozdíl od Austina) nezkoumá, na základě čeho určité řečové akty považuje za právoplatné určitá komunita mluvčích, nýbrž chce popsat, jak jsou řečové akty „v první osobě“ prožívány individuem a jaké jsou „subjektivní podmínky“, díky nimž může být určitý výrok mluvčím formulován. Podle Koblížka je podmínkou možnosti formulace výroku především fakt, že subjekt si je vědom, že to, o čem mluví, je vystaveno řečovým aktům, které jej potenciálně mohou modifikovat. 3. Vnitřní vědomí jazyka je nejen vědomím toho, co jazyk dělá či může v dané situaci dělat, nýbrž je také „prereflexivním“ a „přímým“ vědomím či znalostí sebe samého jakožto někoho, kdo zastává či může zastávat určitou pozici v rámci určité konkrétní situace, a současně vědomím druhých, kteří jsou či mohou být nějakým způsobem vystaveni mé promluvě. Zásadní pro Koblížka je, že toto jazykové vědomí či znalost sebe a druhých nepředchází řečové aktivitě, nýbrž je konstituováno v jejím průběhu. 4. Konečně, vnitřní vědomí jazyka není podle Koblížka pouze polem „nahodilých asociací“, nýbrž je „polem podrobeným určitým *apriori* pravidlům“.⁴ Tato pravidla, která Koblížek nazývá „řečovým *apriori*“, neurčují to, o čem můžeme mluvit a myslet, nýbrž různé způsoby, jimiž se může promluva ukázat jako pertinentní či přijatelná v určité situaci.

V návaznosti na uvedené body Koblížek vymezuje tři zásadní aspekty pertinence. I) Promluvy či výpovědi jsou přijímány účastníky dialogu jako pertinentí, pokud je subjekt nadán (dostatečnou) autoritou, pokud vedou k uskutečnění přijatelného cíle (čili jsou smysluplným chováním), nebo pokud jsou formulovány přesvědčivým jazykem. Tyto principy mohou konstituovat pertinenci promluvy nezávisle, nebo v kombinacích. II) Pertinence promluvy spočívá v tom, že je na základě

4 Tamtéž, s. 34.

výše uvedených principů považována za něco, co „může vstoupit do určité situace a modifikovat ji podle intence [jejího] autora“.⁵ III) Apriornost vnitřního vědomí jazyka je třeba chápat jako fakt, že subjekt neurčuje zpětně, jaká lingvistická praxe bude v určité situaci přijata. Jinými slovy, je-li určitý způsob promluvy v určité situaci přijatelný, situace se už ukázala mluvícímu subjektu jako něco, k čemu lze přistoupit z perspektivy autority, smysluplnosti, či jazykové přesvědčivosti.

Ve třetí kapitole se Koblížek věnuje „etickému rozměru jazyka“, který je v jeho výkladu úzce svázán právě s vědomím principů pertinence a promluv dalších účastníků dialogu. Při zkoumání etického rozměru jazyka podle Koblížka nejde o to posoudit morální obsah vyjadřovaný promluvami, tj. zjistit, zda jazykem vyjadřované postoje odpovídají (či neodpovídají) obecným mravním normám (jak to zkoumá např. B. Gaut), nýbrž spíše o to zjistit, zda jsou (či nejsou) promluvy citlivé vůči jedinečnosti situace (jak navrhuje např. M. Nussbaumová). Na rozdíl od Nussbaumové ovšem Koblížkovi nejde o to posuzovat promluvy jako reprezentace citlivého či necitlivého jednání, nýbrž jako akty svého druhu, tj. řečové akty. Koblížkem navrhovaný přístup je vskutku interpretačně silnější, jelikož řečové vyjádření určitého morálního postoje lze vykládat jako řečový (výrazový) akt, který je (či není) dostatečně citlivý ve vztahu k danému kontextu, zatímco opačný výklad možný není.

Na základě těchto úvah autor vysvětluje, na čem podle něj závisí, zda je řečový akt citlivý, tedy etický. Nejdříve upozorňuje, že vědomí věci, o které subjekt mluví, je „ontologicky nutné“ podmíněno nejen tím, že je daná věc vystavena pertinenci jeho promluvy, nýbrž i tím, že je vystaveno pertinenci (vyslovených či anticipovaných) promluv jiných lidí. Jinakost promluv přitom nezávisí na tom, zda je pronáší jiný jednotlivec, nýbrž na tom, zda je jiná jejich pertinence. Řečový akt je pak podle Koblížka citlivý, tedy etický, pokud se dokáže opřít o nový princip pertinence, který se subjektu v určité situaci vnucuje na základě jedinečného setkání s druhým. Citlivou promluvu nakonec Koblížek ještě kontrastuje vůči promluvě „nechápané“, která se uzavírá ve svém vlastním principu pertinence, a „ne-promluvě“, která zcela opouští princip zohledňování pertinence a je pouhou aplikací obecných norem mluvení.

Na Koblížkově knize je v první řadě nutno ocenit, že je psaná mimořádně jasným stylem, což zvláště ve frankofonním kontextu není pravidlem.⁶ Koblížkovy výklady jsou také zjevně hluboce promyšlené a jsou prezentovány velmi systematickým způsobem. Obecné myšlenky autor ilustruje jasnými příklady, které často pocházejí z literárních zdrojů, ale i tak působí pádně. Odvrácenou stranou této snahy o jasnost je nicméně určitá repetitivnost. Možná třetinu nepřilíš dlouhé knihy zabírají nastínění budoucího výkladu, shrnutí nastínění, shrnutí výkladu podaného v kapitole, shrnutí výkladu podaného v celé knize atd. Tyto pasáže zpravidla ne-

5 Tamtéž, s. 35.

6 Už jen Imbertova předmluva působí v kontrastu k vlastnímu textu rozvláčně.

nabízejí jiné výrazové varianty či nový pohled na probíranou látku. Autorův důraz na představení vlastní koncepce zase místy vede k tomu, že čtenáři oznamuje, co tvrdí či popírá, ale své teze jasně nekontrastuje vůči jiným autorům a nevykazuje, v čem by měla spočívat jejich myšlenková produktivnost.

Jak jsem zmínil úvodem, Koblížkovo „převrácení“ přístupu, který připisuje „fenomenologickému dispozitivu“, má řadu paralel v současných diskuzích o filosofii řeči a soustředí se na aspekty, které alespoň z mého pohledu patří k těm zajímavějším. To platí např. pro Koblížkův důraz na řeč jako typ situovaného intersubjektivního konání a na neoddělitelnost zkušenostních obsahů od tohoto konání, v protikladu např. k představě řeči jako nástroje reprezentace myšlenkových obsahů. Podobně lze ocenit originalitu spojení problematiky pertinence promluvy s etickými úvahami a důraz na nutnost chápat etické konání z hlediska jedinečnosti situace, a nejen jako aplikaci obecných norem. Přestože sympatizuji s těmito a řadou dalších aspektů Koblížkovy „fenomenologické eseje“, krátce se zastavím u důvodů, proč ji nepovažuji za inspirativní odpověď právě na – fenomenologii.

Koblížek přemítá nad tím, co promluvu činí „citlivou“, ale jeho práci s fenomenologickou literaturou jako citlivou popravdě moc označit nelze. Husserlovy a Merleau-Pontyho koncepce řeči jsou představeny každá na jedné straně a na základě pouze části relevantních textů, čemuž odpovídá, že jsou vyloženy vysoce schematizovaným způsobem, jako by neprocházely žádným vývojem ani nenabízely více než jednu interpretační možnost. Stručné doplnění o Derridovy a Eagletonovy kritiky tuto situaci nenapravuje, protože samo čerpá z provedené schematizace. Posovy myšlenky jsou sice shrnuty na dvaceti stranách, ale bez ohledu na interpretační kontext – s výjimkou Koblížkových vlastních rozhodnutí některé teze přijímat či odmítat. Lze samozřejmě chápat, že jde-li autorovi o to představit vlastní koncepci, má právo postupovat selektivně a schematizovat. Jsem ale toho názoru, že v tom případě nevytváří podklad k velmi obecným závěrům, které v knize formuluje a k nimž patří např. tvrzení, že podmínkou „*sine qua non* veškeré fenomenologie řeči“ je pojímat řeč jako vyjádření před-řečové zkušenosti.⁷

Limity Koblížkovy práce s (fenomenologickou) literaturou a interpretační tradicí lze konkrétněji zahlédnout na jeho použití citace z Merleau-Pontyho *Prózy světa* k ilustraci myšlenky, že řeč mizí za sdělovaným myšlenkovým obsahem.⁸ Koblížek svou knihu sice označuje za dlouhou poznámku pod čarou k citované pasáži, pohled na jiná místa *Prózy světa* nebo do jiných relevantních textů však ukazuje, že ve skutečnosti nevykládá, co má Merleau-Ponty na mysli, nýbrž jej spíše obsazuje do předem připravené role ve svém „fenomenologickém dispozitivu“. Pokud jsou podle Merleau-Pontyho při mluvení řečové znaky zastíněny smyslem, který nám

7 Tamtéž, s. 31.

8 Tamtéž.

zjevují, nejsou tím jednoduše odstraněny z vědomí,⁹ jak Koblížek tvrdí, nýbrž spíše vytvářejí, podobně jako tělo při vnímání, *pozadí*, v kontrastu k němuž vyvstávají figury řečového významu.¹⁰ Role promluvy při zakoušení řečového významu je proto pro Merleau-Pontyho nezastupitelná¹¹ a promluva „mizí“ pouze v tom smyslu, že jakožto referenční rovina, ve vztahu k níž má téma řeči smysl, může být sama tematizovaná jen pomocí nějaké jiné promluvy. To ovšem znamená, že Merleau-Ponty tvrdí přesně to samé, co Koblížek, který poukazuje na fakt, že vědomí jazyka je při mluvení „prereflexivní“ či „netematické“.¹²

Právě netematická přítomnost promluvy ve vědomí je fenoménem, se kterým Koblížkova kniha podle všeho nepracuje dostatečně důsledně. Koblížek slovně tvrdí, že mu jde o vědomí jazyka, ale fakticky popisuje, jak promluvou zasahují do situace, jak jsem díky ní situován já sám i druzí atd. Jazyk podle něj při mluvě *není* intencionálním předmětem, přesto mluví o obratu ke zkušenosti jazyka, vědomí jazyka atd. Podobně Koblížek podle všeho nevěnuje dostatek pozornosti právě té funkci řeči, kterou chce sesadit z piedestalu, totiž vyjadřování. Soudě podle jeho výkladů by mělo mít netematické vědomí jazyka *presně tu podobu*, kterou on tematizuje. O takové koncepci lze nicméně mít pochyby, jak se ukazuje např. v souvislosti s Koblížkovým tvrzením, že konstitutivní součástí promluvy je vědomí možnosti jiných promluv. Uvedená teze jistě v určitém smyslu platí, ale možné promluvy, kterých jsme si při mluvení prereflexivně vědomi, zjevně nemají právě tu strukturu, kterou budou mít nějaké *fakticky pronesené výroky*.¹³ Totéž pak platí i pro ostatní aspekty „vědomí jazyka“, které Koblížek popisuje, jako je vědomí sebe a druhých, různých typů principů pertinence atd. Autor mezi prereflexivní a reflexivně tematizovanou přítomností těchto fenoménů nezachycuje žádný rozdíl.

Koblížek tak do své koncepce paradoxně neintegruje fakt, že vyjádření, tj. tematizace něčeho, co doposud bylo přítomno pouze na horizontu řečové zkušenosti, je právě *aktem*. Pokud by přechod mezi netematickým a tematickým nebyl produktivním zásahem do situace, všichni mluvčí by si již uvědomovali i strukturní momenty jazyka, o kterých Koblížek hovoří, a jeho knihu by nemělo smysl psát ani číst. Z toho však dále vyplývá, že strukturní momenty jazyka nemohou mít mno-

9 Srov. Merleau-Ponty, M., *Prose du monde*. Paris, Gallimard 1969, s. 57: « aucune parole ne s'efface tout à fait devant le sens vers lequel elle fait signe. »

10 Srov. Merleau-Ponty, M., *Sur la phénoménologie du langage*. In: týž, *Signes*. Paris, Gallimard 1960, s. 111.

11 Tamtéž, s. 112: « admettons comme fait fondamental de l'expression un dépassement du signifiant par le signifié que c'est la vertu même du signifiant de rendre possible. » Tamtéž, s. 113: « Si la thématization du signifié ne précède pas la parole, c'est qu'elle en est le résultat. » (zvýraznil J.H.)

12 I obecněji mám za to, že Merleau-Ponty uvažuje o všech čtyřech tezích z „fenomenologického dispozitivu“, a především se bezpochyby sám hlásí k tomu, že určitá rovina zkušenosti (sebe sama, druhých atd.) je zpřístupněna teprve tím, jak mluvíme, což je myšlenka, kterou Koblížek prezentuje primárně jako výsledek svých vlastních úvah.

13 Tímto způsobem problém Koblížek prezentuje např. za pomoci příkladu z románu M. Durasové. Srov. Koblížek, T., *La conscience interne de la langue*, c.d., s. 119–120 a s. 122.

hé z vlastností, které jim Koblížek připisuje: tři typů principů pertinence si nejsme vědomi „bezprostředně“, „přímo“ a možná ani „vnitřně“, jak Koblížek uvádí, protože musí být tematizovány právě faktickou promluvou (např. tou Koblížkovou). A protože se jeví až v souvislosti s výsledky procesu mluvení, resp. vyjadřování, těžko lze také věřit tomu, že jsou jednoduše „apriorní“.

Není pochyb o tom, že Koblížkova „fenomenologická esej“ má čtenářům se zájmem o současnou filosofii řeči mnoho co nabídnout. Na druhou stranu je ovšem nutno podotknout, že se nezajímá o fenomenologii jako o komplexní a dynamic-kou tradici myšlení, a namísto toho se v několika zásadních ohledech spokojuje s Posovou zjednodušující představou „bezprostředního“, „subjektivního“ vědomí jazyka. Naznačené potíže nicméně poukazují na to, že má smysl věnovat pozornost i tomu, jak od Posových dob fenomenologie proměnila svůj výklad vztahu subjektivity a objektivit, filosofické reflexe, řeči či fenomenologického popisu.

Jan Halák

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
jan.halak@upol.cz

John Webster: Animal Welfare *Understanding Sentient Minds and Why It Matters*

Oxford, Wiley-Blackwell – UFAW Animal Welfare series 2022. 176 s.

Animal welfare patří v současnosti k hojně diskutovaným tématům. Kvalitu fyzického a psychického blaha mimolidských zvířat (*non-human animals*)¹ lze zkoumat z mnoha zorných úhlů. Vzhledem k tomu, že nemůžeme s jistotou vědět, co si zvířata skutečně „myslí“ (jsme schopni to pouze odhadovat na základě dostupné evidence), existuje mnoho názorů na to, co je pro ně nejlepší. Důležitou roli v této souvislosti hrají také převažující přesvědčení a aktuální preference většinové společnosti. V dnešní době snad už nikdo nepochybuje o tom, že živočišné mohou trpět, protože vědecké důkazy spolu s projevy zvířat jednoznačně ukazují, že ano.

¹ V současnosti se stále více prosazuje užívání termínu „mimolidská zvířata“, což má naznačovat, že se člověk nikterak výrazně neodlišuje od ostatních živočišných druhů. Často se tento pojem užívá ve spojení s oborem Human-Animal Studies. Více o této problematice: Vandrovcová, T., *Sociologie zvířat: přehledová stat' o oboru Human-Animal Studies*. 2015. Dostupné na: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a1922/f28/NS15-1_Sociologie%20zvirat.pdf; [cit. 8. 1. 2024].